

Deprem'in, Göç ve Narenciye İhracatı Yapan Firmalara Etkileri: Mersin Örneği

Ata KAHVECİ^{1*}, Zehra ARSLAN¹

¹Tarsus Üniversitesi, Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Bölümü, Tarsus, Mersin, Türkiye

* atakahveci@tarsus.edu.tr (Sorumlu Yazar)

Özet

Bu çalışma, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından Mersin'e yönelen iç göçün narenciye ihracatı yapan firmalara etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Mersin'de faaliyet gösteren üç ihracatçı firmayla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış; veriler MAXQDA nitel içerik analiziyle çözümlenmiş, iki araştırmacı birlikte kodlama yaparak uzlaşa sağlamıştır. Bulgular, göçün bahçe işçiliği, ayıklama-sınıflandırma, paketlenme, sarartma ve sevkiyat gibi emek-yoğun süreçlerde işgücü açığını kapatarak tedarik ve teslim sürekliliğini güçlendirdiğini göstermektedir. Firmaların ise iş olanağı, işbaşı eğitim, ulaşım ve kısmi maddi-manevi destek sunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte psikososyal etkiler açısından uyum ve iletişim güçlükleri, barınma-ulaşım ve deneyim eksikliği, kayıt dışılık riski ve düşük uzun dönem bağlılık sorunları gözlenmiştir. Sonuçlar, afet kaynaklı iç göçün kısa vadede operasyonel sürekliliği desteklediğini; kalıcı rekabet gücü için kayıtlı ve nitelikli istihdamın kurumsallaştırılması ile beceri geliştirme ve çalışanların bilgi yoğun işlere geçişini kolaylaştıracak programların gerekli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Narenciye, Dış Ticaret, Kahramanmaraş Depremleri, Göç, Nitel Araştırma

Impact of the Earthquake on Migration and Citrus Exporting Firms: The Case of Mersin

Abstract

This study examines the effects of post-earthquake internal migration to Mersin, following the 6 February 2023 Kahramanmaraş earthquakes, on firms engaged in citrus exports. Semi-structured interviews were conducted with three exporting firms operating in Mersin; the data were analyzed via qualitative content analysis in MAXQDA, with two researchers conducting coding and reaching consensus. Findings indicate that migration helped close labor gaps in labor-intensive processes—such as orchard work, sorting/grading, packaging, degreening, and shipping—thereby strengthening supply continuity and on-time delivery. Firms were found to provide employment opportunities, on-the-job training, transportation, and partial material and psychosocial support. Nevertheless, psychosocial impacts, difficulties in adaptation and communication, housing-transport constraints and lack of experience, the risk of informal employment, and low long-term commitment were observed. Overall, disaster-induced internal migration appears to support operational continuity in the short term; however, sustaining competitiveness requires institutionalizing formal and skilled employment and designing upskilling programs that facilitate workers' transition into knowledge-intensive roles.

Keywords: Citrus, Foreign Trade, Kahramanmaraş Earthquakes, Migration, Qualitative Research

Giriş

Güneydoğu Asya kökenli bir bitki topluluğu olan turuncgiller hem üretim hem de tüketim açısından dünyada önde gelen bir meyve grubudur (Zan Sancak ve Aygören, 2010). İçerisinde mandalina, portakal, limon greylift gibi meyveleri içeren narenciye elleçleme ve taşımasının uygun olması, raf ömrünün ve hasat döneminin uzunluğu dikkat çekmektedir. Buna ek olarak yiyecek, içecek ve kozmetik gibi farklı sektörlerde kullanılması da dikkate alındığında tarımsal üretim ve ticaret açısından ekonomik değerini artırmaktadır (Aygün vd., 2018). Dış ticaret açısından bakıldığında Türkiye genelinde 2024 yılında toplamda 4,2 milyon ton yaş meyve sebze ihracatı yapılmış ve karşılığında 3,4 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Bu toplam içerisinde narenciye'nin payı miktar olarak 1,6 milyon ton olup gelir açısından ise yaklaşık 1,05 milyar dolardır. Bu ihracat rakamının illere

dağılımına bakıldığında birinci sırada yaklaşık 676 bin ton ile Mersin, ikinci sırada 398 bin ton ile Hatay ve üçüncü sırada ise 171 bin ton ile Adana yer almaktadır (AKİB, 2025a). Dolayısı ile 2024 yılında toplam ihracat edilen miktarın yaklaşık %75'ini bu üç ilin sağladığı görülmektedir. Bu nedenle bu üç ilde meydana gelen doğal afetler narenciye sektörünü üretim, istihdam ve dış ticaret boyutlarında doğrudan etkilemektedir.

6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan 7,7 ve 7,6 büyüklüğündeki depremler Türkiye'de 11 ili etkilemiş ve bu iller afet bölgesi olarak ilan edilmiştir. Asrın felaketi olarak adlandırılan bu deprem kişisel konutlara, üretim tesislerine ve altyapılara ciddi boyutta zarar vermiştir. Bu nedenle birçok insan deprem sonrasında diğer illere göç etmek durumunda kalmış ve birçok sektör bu durumdan doğrudan etkilenmiştir (TBMM, 2023). Emek yoğun bir üretim alanı olan narenciye de bu

noktada etkilenen önemli bir tarım ürünüdür. Narenciye üretiminde önde gelen Hatay ve Adana gibi illerin de aralarında bulunduğu bölgeden ayrılmak durumunda kalan insanlar başta Mersin olmak üzere komşu illere göç etmek zorunda kalmışlardır. Hatay ve Adana gibi narenciye üretiminde öncü illerden göç eden işgücünün Mersin'deki üretim ve ihracat süreçlerine katılımı; bahçe bakımı, hasat, lojistik ve işleme faaliyetlerinde önemli değişimlere yol açmıştır.

Bu bilgiler ışığında, yaşanan bu göç hareketinin narenciye ihracatı yapan firmalara etkisinin ne olduğu çalışmanın araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Nitel bir araştırma deseni kullanılarak tasarlanan çalışmanın bundan sonraki bölümleri bu konuda yapılmış çalışmalar, yöntem, bulgular ve sonuç şeklinde yapılandırılmıştır. Bu bağlamda depremin ekonomik etkilerinin göç eden insanların yaşadığı sorunlar, bu kişilerin narenciye sektörüne ve ihracatına katkıları, firmaların bu noktada karşılaştıkları sorunlar gibi bir paradigma ile incelenmesi kamu, özel sektör ve akademi gibi tüm paydaşlar açısından büyük önem arz etmektedir. Çalışma bulgularının, benzer afet senaryolarında göç yönetimi ve tarımsal üretim ile ticaretin sürdürülebilirliğine yönelik politika geliştirme açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan literatür taramasında narenciye ile ilgili ekonomik ve mevcut durumu anlamaya yönelik farklı çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Narenciye ürünlerinin dış ticaretine yönelik yapılan ilk çalışmalardan biri Gümüş (1991) tarafından tanıtım sorunları üzerine yazılan tez çalışmasıdır. Araştırma kapsamında iletişim, dağıtım, paketleme, planlama ve pazarlama anlayışı vb. konularda yaşanan sorunları detaylandırarak narenciye ürünleri özelinde ihracat pazarlama performansının tanıtım sorunlarının nasıl azaltılabileceği incelenmiştir. Ege ve Caba (2018) ise tarımsal finansman boyutuyla narenciye ihracatının performansını ikincil verilerden faydalanarak incelemiştir. Erdemli ilçesi örneği özelinde narenciye'nin ekonomik katkısının ve finansman boyutunun önem arz ettiği saptanmıştır. Alipour vd. (2013) İran'daki narenciye üretimi ve ihracat pazarlaması konusunu incelemişlerdir. Üretim maliyetlerinin ve işçi ücretlerinin yükseklğine ek olarak araçların etkin olmaması ve geleneksel yöntemler ile ürünlerin pazara sürülmesi gibi konuları vurgulamışlardır. Benzer şekilde, Abobatta (2018) Mısır'daki narenciye üretimine ve ihracatına ilişkin temel zorlukları incelediği çalışmasında düşük ortalama verimlilik, yaşlı ağaçların çokluğu, yetersiz beslenme, ürün işleme kapasitesinin düşüklüğü gibi ulusal zorluklar ve ulaştırma maliyetleri, üretim döngüselliği ve artan maliyetler nedeniyle üretim gerekliliklerinin karşılanamaması gibi uluslararası boyutta karşılaşılan zorluklar olarak

gruplandırmıştır. Aslan vd. (2020), Türkiye'nin Doğu Akdeniz bölgesinde narenciye üretimi ve ihracatı için model önerisinde bulundukları çalışmaları için Mersin ilindeki 3 firmadan nitel yöntemlerden yarı yapılandırılmış mülakat tekniğini kullanmışlardır. Elde ettikleri verilerin analizi sonucunda ürünlerin hemen hasattan önce satın almaları gibi nedenleri dikkate alarak ihracat performansının artırılması için satın almalarda bölgesel ölçekte yatay entegrasyonu önermişlerdir. Telli (2023) ise yaptığı çalışmada narenciye ihracatının toplam faktör verimliliğini ikincil veriler kullanarak veri zarflama yöntemiyle analiz etmiştir. Türkiye'nin toplam faktör verimliliği analizine göre azalan verimlilik ile üretim yaptığı sonucuna ulaşılmış ve bu değer artırılabilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Narenciye sektörünü ekonometrik analiz yöntemi kullanarak inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Fidan (2009) Türkiye ve 15 AB üyesinin narenciye sektöründeki rekabetçiliğini Balassa ve Vollrath tarafından kullanılan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) indeksi kullanarak analiz etmiştir. Türkiye'nin limon, lime ve greyfurtta sahip olduğu rekabet gücünün İspanya, İtalya, Yunanistan ve Portekiz'den daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, Aşık ve Ellibeş (2020) AB ülkesi (4 adet) ile Türkiye arasında narenciye sektörünün rekabet gücünü yine RCA yöntemle analiz etmiştir. Sonuç olarak Türkiye ve İspanya'nın karşılaştırmalı bir üstünlüğü olduğu tespit edilmiştir. Gültekin vd. (2022) ise çalışmasında Türkiye örnekleminde narenciye ihracatının yapısının ve desteklerin uluslararası rekabetçilik üzerindeki etkilerini incelemiştir. Anket yöntemi ile ilgili verilerin toplanarak Politika Analiz Matrisi (PAM) ile RCA indekslerinin hesaplandığı çalışmada Türkiye'nin avantajlı olduğu narenciye sektöründe ihracat performansının artırılması için önerilerde bulunulmuştur. Özözen (2023) RCA endeksinin hesaplayarak narenciye sektörünün rekabet gücünü belirlemeye çalışmıştır. Türkiye'nin narenciye sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasının yanında Güney Afrika ile İspanya'nın ise önemli rakipler olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan, Budiarto ve Pratita (2022) Güneydoğu Asya Ülkelerinin (5 adet) narenciye ihracatı performansını Uluslararası Ticaret Merkezi'nden topladığı ikincil veriler kullanarak ekonometrik olarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda Vietnam'ın diğer ülkelerden daha iyi bir ihracat performansına sahip olduğu görülmüştür. Bir başka çalışmada ise Kapuya vd. (2014) tarafından Güney Afrika narenciye ihracatı için stratejik pazarların araştırıldığı çalışmada ticaret potansiyeli analizi ve çekim modeli kullanılmıştır. Buna göre, ticaret yapılan 51 ülkeden 26'sının yüksek potansiyeli bulunan pazarlar olduğu ve bunlara yönelik ihracat

pazarlaması ile ticaret politikasının bütünsel olarak tasarlanması gerektiğini belirtmişlerdir.

Literatürde gözlemlenen bir diğer konu ise narenciye sektöründe önemli ülkelerden olan Pakistan üzerine yapılan birçok çalışmanın bulunmasıdır. Haleem vd. (2005) narenciye ürünlerinin ihracat performansını hem de ihracat tedarik fonksiyon tahminini incelemişlerdir. Pakistan örnekleminde meyve ihracatının 1975-2004 yılları arasında zamanla azaldığını, ancak ihracat gelirlerinin ise zamanla arttığını tespit etmişlerdir. Tahir (2014) ise Pakistan'ın narenciye ihracat miktarı ve değerinin trend analizini 1990-2011 verilerine dayalı olarak gerçekleştirmiştir. 2012 yılı için tahmin değerlerinin gerçek rakamlara çok yakın olmasının yanında pozitif bir artış eğilimi olduğu tespit edilmiştir. Diğer yandan, Mahmood ve Sheikh (2006) Pakistan'daki narenciye sektörün yapısını tanımlamak için anket kullanarak gerçekleştirdiği nicel araştırmada tanımlayıcı analiz yapmıştır. Buna göre ihracatçıların ihraç edilecek narenciye doğru aracılardan veya doğrudan çiftçiden aldığı ya da kendinin ürettiği tespit edilmiştir. Narenciye ihracat ile ilgili gözlenen sorunların sırasıyla; düşük ürün kalitesi, depolama tesisi eksikliği, kalitesiz paketlenme, ulaşım altyapısının yetersizliği, yüksek taşıma ücretleri ve ihracat tanıtım ajansının etkin olmaması ve tutarsız devlet politikası olarak tespit etmişlerdir. Hayat vd. (2024) ise Pakistan'ın en büyük 22 ticaret ortağına yaptığı narenciye ihracatını etkileyen sınır ötesi belirleyiciler, yerçekimi modeli tekniği kullanılarak panel veri modeli ile incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre kişi başına gelir, nüfus ve bazı bölgesel değişkenlerin Pakistan'ın narenciye ihracatı ile pozitif ilişkili olduğu; narenciye fiyatı, mesafe, döviz kuru ve diğer bölgesel değişkenlerin ise narenciye ihracatını olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir. Son olarak, Ahmad vd. (2018) Pakistan örnekleminde narenciye değer zincirini ve ihracatını etkileyen temel faktörleri belirleyebilmek için yaptıkları araştırmada mülakatlar ve anketler ile topladıkları verileri değer zinciri haritalama ve regresyon yöntemiyle analiz etmişlerdir. İhracatçıların yüksek miktarda ürünü düşük kar marjı ile ihraç ettiği narenciyede hasat sonrasındaki kayıpların %20-40 arasında olduğunu ve bu sorunu iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Tarım ürünleri ihracatına göçmenlerin yeri gibi başlıklarda Mather (2000) Güney Afrika özelinde Mozambikli tarım işçilerinin koşullarına ilişkin ayrıntılı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak literatürde narenciye sektöründeki işgücünü ve göçü dikkate alan kısıtlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Narenciye sektörünün göç ve işgücü piyasası ile olan ilişkisi üzerinde tespit edilen ilk çalışma ise Mines ve Anzaldúa (1982) tarafından gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi,

mülakatlar ve ekonomik analizlerin bir arada kullanıldığı çalışma sonucunda genç ve ekonomik olarak dezavantajlı Meksika'lı göçmenlerin, daha önce göç ile gelen göçmenler ile işgücü piyasası içinde önemli rakip oldukları görülmüştür. Bu durumun narenciye işgücü piyasasında çalışanların yaşam kalitesini artıran sonuçların kademeli olarak gerilemesine yol açtığı vurgulanmıştır. Maisiri (2020) tarafından yapılan tez çalışmasında ise Güney Afrika'da narenciye endüstrisinde çalışan Zimbabve'li göçmen işçilerin durumu nitel araştırma yöntemi kullanılarak sosyolojik bir bakış açısı ile incelenmiştir. Luckstead ve Devadoss (2021) ise yaptıkları çalışmada Amerika'daki narenciye sektörünün karşılaştığı mevcut durumunu ve yaşanan sorunları üretim, ekim alanı, tüketim, dış ticaret, fiyat, bitki hastalıkları, don olayları ve işgücü başlıklarında detaylı olarak incelemişlerdir. Özellikle yerleşik kişilerin emek yoğun yapısı olan narenciye sektöründe çalışmaya istekli olmamaları nedeniyle işgücünün yaklaşık %91'inin Meksika'dan geldiği vurgulanmıştır. Konaklama, pozitif çalışma ortamı ve zamanında ödeme gibi seçeneklerin sektörde yaygın görülen işgücü eksikliğinin azaltılmasına katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere narenciye sektörü ve dış ticaret özelinde yapılan çalışmaların ihracat performansı, rekabet gücü, işgücü piyasası ve göçmenlerin tarım sektöründe yaşadığı sorunlar gibi başlıklara odaklandığı görülmektedir. Son yıllarda artan savaşlar ve küresel iklim değişikliğinin kaçınılmaz bir sonucu olarak artan sıklıkta ortaya çıkan doğal afetler nedeniyle de insanların göç etmek durumunda kaldığı gözlenmektedir. Literatürde doğal afetler nedeniyle gerçekleşen göç ve narenciye sektörü ile ilişkisi özelinde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktadan hareketle, Kahramanmaraş ilinde 2023 yılında yaşanan deprem sonucunda yaşanan göçün Türkiye'nin ihracatı açısından önem arz eden narenciye sektörüne etkisinin incelendiği ve birincil verilerin kullanıldığı bu araştırmanın literatürdeki önemli bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatürdeki bu açığın kapatılması için tasarlanan bu çalışma Mersin ilinde faaliyet gösteren ve ihracat yapan narenciye firmaları ile yarı yapılandırılmış mülakat yapılarak deprem sonrası yaşanan göç hareketinin narenciye ihracatı yapan firmalara etkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, görüşme yapılan firmalar ile aşağıda belirtilmiş olan sorular kapsamında nitel görüşmeler gerçekleştirilmiştir:

- 1) Kahramanmaraş depremleri sonrasında Mersin bölgesine göçen ve narenciye sektöründe çalışan kişilerin yaptığı işler nelerdir?

- 2) Kahramanmaraş depremi sonrası gerçekleşen göç sonucunda gelen kişilerin narenciye ihracatı yapan firmalara katkıları nelerdir?
- 3) Kahramanmaraş depremi sonrası gerçekleşen göç sonucunda gelen kişiler özelinde narenciye ihracatı yapan firmalarda yaşanan sorunlar nelerdir?

Materyal ve Yöntem

Narenciye sektörü özelinde deprem sonrasında yaşanan göçün ihracat yapan firmalara etkilerinin incelenmesi amacıyla sözel verilerin anlamlı hale getirilmesine odaklanan (Gökçe, 2006) nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla yarı yapılandırılmış mülakat formu oluşturulmuş ve Tarsus Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği kuruluna yapılan başvuru yapılmıştır. Kurulun 18.07.2024 tarihli 2024/82 sayılı kararı ile çalışmanın yürütülmesinde etik ve bilimsel yönden bir sakınca olmadığı resmi yazı ile bildirilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Mersin ilinde narenciye alanında dış ticaret ve üretim faaliyeti gösteren firmalar oluşturmaktadır. İhracat ve ithalat yapan tüm sektörlerin çalışmaya dahil edilememesi ve verinin sadece Mersin ilinde toplanması araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Akdeniz İhracatçı Birlikleri (AKİB) resmi web sitesinde yapılan aramada Yaş Meyve ve Sebze sektöründe dış ticaret yapan yaklaşık 600 adet firma olduğu tespit edilmiştir (AKİB, 2025b). Akabinde veri toplayabilmek için Mersin ilindeki araştırma kapsamına giren firmalar ziyaret edilmeye başlanmış ve firmalarının ihracat sorumlusu ya da üst düzey yöneticileri ile yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler 2024 yılı Temmuz ayından 2025 yılı Haziran ayına kadar firmaların uygun olduğu tarihlerdeki ziyaretlerde gerçekleştirilmiştir. Firmaların telefon ile bilgi vermemesi nedeniyle araştırmacıların doğrudan firmaları yüzyüze ziyaret ederek randevu aldıktan sonra görüşme yaparak örnekleme ulaşması gerekmiştir. Konunun çok spesifik olması nedeniyle yine birçok firmanın bu kapsamda eleman çalıştırmıyor olması, veri toplama sürecinin oldukça uzamasına yol açmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak yapılan araştırmalar sonucunda 3 adet bu kapsama uyan firmaya ulaşılabilmektedir.

Nitel araştırma deseninde örnekleme büyüklüğü için nicel çalışmalarda olduğu gibi kesin bir kural bulunmamaktadır (Rahimi ve Khatooni, 2024). Bazı çalışmalarda, nitel araştırmalar için dört mülakatın başlangıç için temel düzeyde yeterli olabileceğini, altı mülakatın ise yaklaşık %80 oranında veri doygunluğu sağlayabileceği belirtilmektedir (Guest vd., 2020). Ancak asıl önemli olan, örnekleme büyüklüğünden ziyade toplanan verinin kalitesi, kodlama sürecindeki yeterlilik ve teorik katkısıdır (Rahimi ve Khatooni, 2024). Bu doğrultuda,

mülakatlardan (3 adet) elde edilen verilerin tekrarlanmaya başlaması, yeni bilgi sunmaması (Guest vd., 2020; Kahveci ve Okutmuş, 2017) ve örnekleme kapsamında imkanlar dahilinde yeni bir mülakat yapacak firmaya da ulaşamaması örneklemin yeterli olduğu göstermiş ve veri toplama süreci sonlandırılmıştır.

Mülakat yöntemiyle elde edilen birincil verilerin analiz edilebilmesi için MAXQDA yazılımı kullanılmıştır. Analiz kapsamında kodlama yani görüşmelerdeki ortak noktaların tespiti, işaretlenmesi ve gruplanması (Yıldırım ve Şimşek, 2006) sürecini 2 uzman birlikte gerçekleştirmiştir. Böylece fikir ayrılığı yaşanan kodlamalar ile karşılaşıldığında mutabık kalınana kadar karşılıklı olarak tartışılmıştır (Goodell vd., 2016). Böylece analiz sonucunda elde edilecek olan sonuçlara dair geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması amaçlanmıştır.

Bulgular

Narenciye sektöründe faaliyet gösteren firmaların yetkilileri ile yapılan görüşmeler not alınmış, kaydedilmiş ve sonrasında firmaların çıkarmak ya da eklemek istedikleri yer olup olmadığı belirlenmek üzere dönüt alınmıştır. Bu kapsamda, narenciye sektöründe mülakat gerçekleştirilen firmalardaki kişilere ve firmalara ait tanımlayıcı bilgiler aşağıda Çizelge 1'de özetlenmiştir.

Çizelge 1. Tanımlayıcı Bilgiler

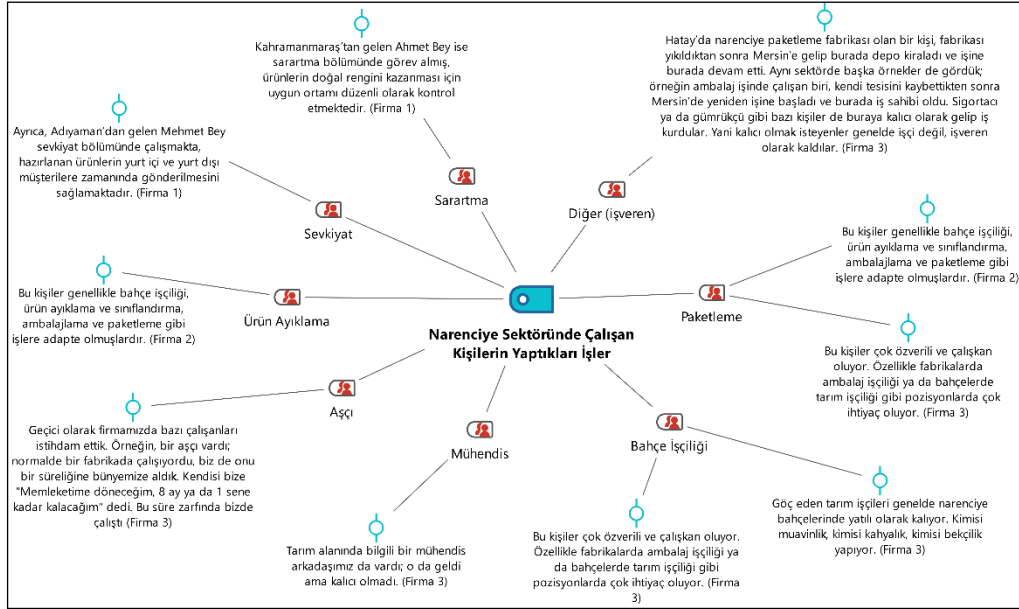
Table 1. Descriptive Information

	Firma 1	Firma 2	Firma 3
Cinsiyet	Erkek	Erkek	Erkek
Yaş	18-28	29-39	40-50
Eğitim Durumu	Yüksek Lisans	Yüksek Lisans	Lisans
Pozisyonu	İhracat Müdürü	İşletme Sahibi	İhracat Müdürü
Çalışan Sayısı	50-250	1-10	251+
Faaliyet Süresi (yıl)	30	4	20
İhracat Yapma Süresi (yıl)	30	3	20
İhracatçı Alt Birliği	Yaş Meyve Sebze	Yaş Meyve Sebze	Yaş Meyve Sebze
İhracat/Ciro Yüzdesi (%)	50	40	50
İhracat Yapılan Ülke Sayısı	10	7	15

Görüşme yapılan kişilere dair cinsiyet dağılımı Çizelge 1'de görülmekte olup tamamının erkek olduğu, yaş dağılımı açısından 18 ile 50 yaş arasındaki farklı gruplardan oluştuğu, ve öğrenim durumu açısından ise çoğunluğunun yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Çalışan sayısı

açısından ise yine farklı büyüklükteki işletmelerin görüşmelere katıldığı söylenebilir. Katılımcı firmaların çoğunlukla 20 yıl üzerinde faaliyet gösterdiği ve hepsinin faaliyet süresi boyunca ihracat yaptığı görülmektedir. Buna ek olarak firmaların cirosunun %40-50'sinin ihracat kapsamında elde edildiği tespit edilmiştir. "Yaş Meyve Sebze" ihracatçı alt birliğine kayıtlı olarak faaliyet gösteren katılımcı firmaların ihracat yaptığı ülke sayısının ise 7 ile 15 arasında olduğu görülmektedir.

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak elde edilen verilerin analiz edilebilmesi için MAXQDA yazılımı kullanılmıştır. Kahramanmaraş depremi sonrasında yaşanan göçün, Mersin ilindeki narenciye sektörü özelinde ihracatçı firmalara etkilerinin neler olduğu tematik olarak sınıflandırılmıştır. Bu doğrultuda 2 uzmanın bir arada gerçekleştirdiği kodlama süreci sonucunda ortaya çıkan analizlere ilişkin bulgular aşağıdaki şekillerde görselleştirilmiştir.

Şekil 1. 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Mersine Göçen Kişilerin Narenciye Sektöründe Yaptıkları İşler

Figure 1. Occupations in the Citrus Industry of Individuals Who Migrated to Mersin Following the February 6 Kahramanmaraş Earthquakes.

Gerçekleştirilen mülakatların MAXQDA ile analizi sonucu ortaya çıkan 6 Şubat Kahramanmaraş depremleri sonrası Mersine göçen kişilerin narenciye sektöründe yaptıkları işler kapsamındaki "Kod-Alt kod-Bölümler Modeli" Şekil 1'de görselleştirilmiştir. Model incelendiğinde, yapılan işlerin 8 başlıkta toplandığı görülmektedir. Narenciye sektörü özelinde deprem sonrası göçen kişilerin "sevkiyat", "sarartma", "ürün ayıklama", "aşçı", "mühendis", "bahçe işçiliği", "paketleme" ve "diğer (işveren)" kapsamında istihdam edilmekte ve ekonomiye katkı sunmaktadırlar. Mülakatlar kapsamında vurgulanan işlerin yapısı gözlemlendiğinde, büyük çoğunluğunun emek yoğun ya da mavi yakalıların çalıştığı pozisyonlar olduğu dikkat çekmektedir.

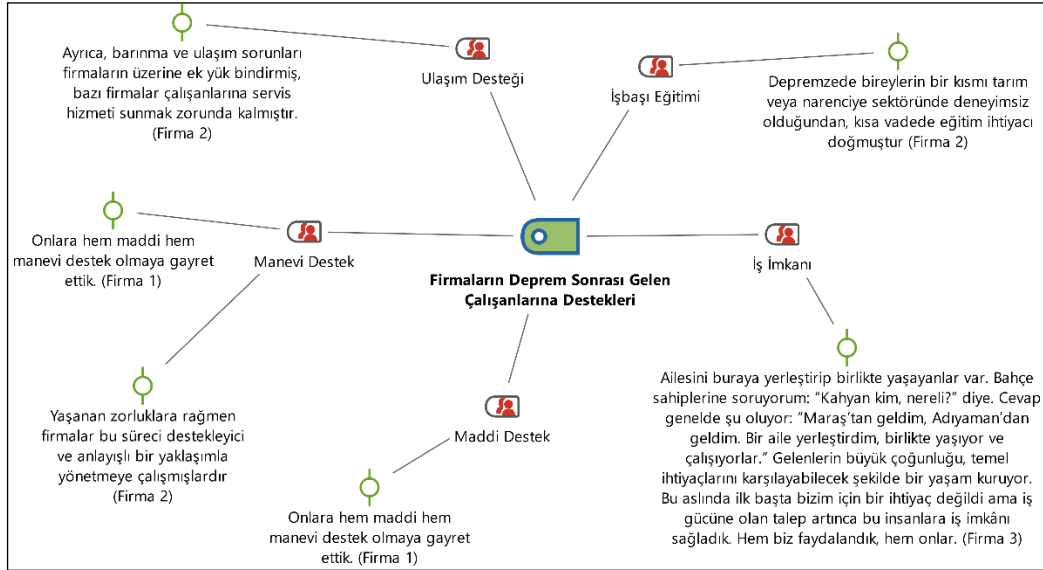
Özellikle işgören bulmakta zorluk çekilen bahçede yatılı kalma ya da kahyalık, bekçilik, muavinlik (Firma 3) gibi işlere ek olarak tarım işçiliği (Firma 2, Firma 3) kapsamında deprem sonrası göç edenlerin

önemli katkı sunduğu görülmektedir. Benzer şekilde işgörenlerin ürün ayıklama ve sınıflandırmaya ek olarak (Firma 2), ambalajlama ve paketleme (Firma 3, Firma 2) gibi alanlarda da özverili bir şekilde ihracata konu olan narenciye ürünlerinin üretimine katkı sunduğu belirtilmiştir. Bunlara ek olarak narenciye ürünlerinin ihracata hazır hale gelmesi açısından önem arz eden sarartma yani ürünlerin doğal rengini kazanması (Firma 1) gibi aşamalarda da istihdam edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca, sevkiyat gibi yurtdışı pazarlarına gönderilen ürünlerin zamanında, hatasız ve doğru alıcıya (Firma 1) gönderilmesini sağlayan işgörenlerin bulunduğu da vurgulanmıştır.

Vurgulanan işlerde aşçılık gibi her sektörde istihdam edilebilecek bir personelin geçici süre ile narenciye sektöründe (Firma 3) destek personeli olarak kendi işini icra ettiği örnekler de bulunmaktadır. Şekil 1'de dikkat çeken bir diğer husus ise tarım alanında tecrübeli olan mühendis

bir personelin de geçici süre (Firma 3) narenciye sektöründe çalışmasıdır. Tarım, üretim ve uluslararası ticaret kapsamında çok geniş bir alandaki iş kollarını kapsadığı için narenciye ihracatının çeşitli meslek gruplarını barındıran bir yapısı bulunduğu aşıkardır. Bu duruma ek olarak, kendi işlerini Mersin'de devam ettirmek isteyen narenciye paketleme firma sahibi, sigortacı, gümrük müşaviri gibi girişimciler veya işverenlerin (Firma

3) de olduğu görülmektedir. Son olarak, depremden sonra göçen kişilere dair *"kalıcı olmak isteyenler genelde işçi değil, işveren olarak kaldılar"* (Firma 3) ifadesinin, depremden sonra göçen kişilerin narenciye sektörü özelindeki sosyolojik ve ekonomik yapısını ortaya koyması açısından oldukça çarpıcı olduğu söylenebilir.

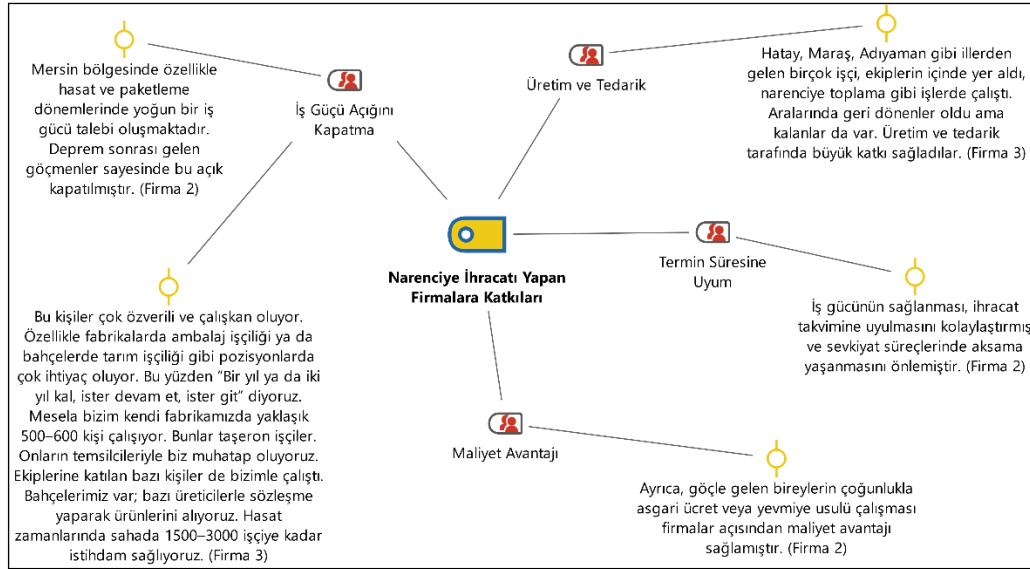
Şekil 2. Firmaların 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Gelen Çalışanlarına Destekleri

Figure 2. The Support Provided by Firms to Their Employees Following the February 6 Kahramanmaraş Earthquakes.

Kahramanmaraş ilindeki depremler sonrası göçen kişilere Mersin ilindeki firmaların farklı başlıklarda destekler sağladıkları görülmektedir. Bu desteklerin beş temel başlıkta toplandığı görülmektedir. Bu desteklerin "iş imkânı", "maddi destek", "manevi destek", "ulaşım desteği" ve "işbaşı eğitimi" başlıklarında toplandığı tespit edilmiştir.

Bu destekler incelendiğinde özellikle iş imkânı başlığı altında, deprem sonrası göçen kişilerin en önemli temel sorunlarından biri olan para kazanma, hayatını idame ettirme konularında hali hazırda karşılaşılan soruna çözüm üretildiği görülmektedir. Narenciye için en önemli başlıklardan biri olan üretim ayağında firmaların karşılaştıkları üretim alanına sahip çıkma, bakım verme ve koruma gibi işleri yapan kahya diye ifade edilen işgörenlerdir. Depremden sonra göçen kişilere hem konaklama hem de istihdam sağlandığı bu yapı özellikle aileleri ile göçen kişiler için firmaların sağladığı önemli bir

imkandır (Firma 3). İş ile bağlantılı olarak farklı sektörlerden gelen depremzedelerin de istihdam edilebilmesi için narenciye sektörü ve tarım konusunda işbaşı eğitimi verildiği de görülmektedir (Firma 2). İstihdam edilen kişilerin barınma ve ulaşım gibi sorunları da söz konusu olduğu durumlarda, firmaların gerekli olan durumlarda servis hizmeti sunarak ulaşım konusunda destek olmaya çalıştıkları ifade edilmiştir (Firma 2). Ayrıca, firmaların bu iş imkânı kapsamına ek olarak maddi destekte bulundukları da belirtilmiştir (Firma 1). Diğer bir önemli nokta ise firmaların aynı zamanda bu kapsamdaki işgörenlere daha fazla anlayış göstermesi (Firma 2) ve manevi destekler sunmasıdır (Firma 1). Bu noktadan hareketle, sağlanan desteklerin hem maddi hem de manevi açıdan bütüncül olarak sunulmaya çalışıldığı söylenebilir.

Şekil 3. 6 Şubat Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Mersine Göçen Kişilerin Narenciye İhracatı Yapan Firmalara Katkıları

Figure 3. Contributions of People Who Migrated to Mersin After the February 6 Kahramanmaraş Earthquakes to Citrus Exporting Firms

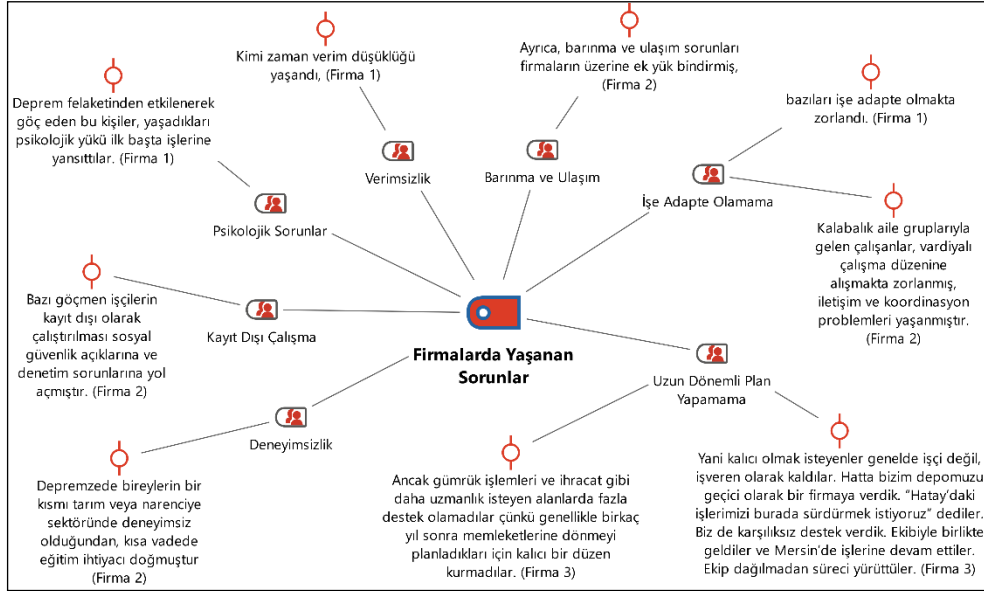
Deprem sonrası Mersin iline göçen kişilerin narenciye ihracatı yapan firmalara katkıları Şekil 3'te sunulmuştur. Bu kapsamda firmalara sağlanan katkıların "işgücü açığını kapatma", "üretim ve tedarik", "maliyet avantajı" ve "termin süresine uyum" kapsamında 4 başlıkta toplandığı görülmektedir. Narenciye firmalarında özellikle hasat ve paketleme başlıklarında (Firma 2) yoğun bir işgücü talebi bulunmaktadır. 500-600 kişi çalıştıran narenciye firmalarının dönemsel işgücü talebinin 3000 kişiye kadar çıkabilmekte olup, narenciye bahçelerindeki tarım işçiliği ya da fabrikalardaki ambalaj işçiliği gibi yoğun işgücü gerektiren başlıklarda deprem sonrası göçen kişilerin çok özverili şekilde destek oldukları ifade edilmiştir (Firma 3). Hem özverili hem de çalışkan oldukları (Firma 3) vurgulanan deprem sonrası göçen kişilerin işe ihtiyaç duyması nedeniyle yevmiye usulü veya asgari ücret ile çalışmasının narenciye firmalarına önemli bir maliyet avantajı sağladığı (Firma 2) belirtilmiştir. Bu bağlamda, narenciye sektöründe istihdam edilen depremzedelerin farklı illerden geldiği ve narenciye toplama, tedarik etme ve üretim aşamalarında firmalara önemli katkılar sağlandığı vurgulanmıştır (Firma 3). Bu durumun aynı zamanda narenciye firmalarının ihracat kapsamında almış oldukları siparişleri zamanında hazır hale getirebilmelerini sağladığı gözlenmiştir. Özellikle sevkiyat süreçlerindeki aksamaların önüne geçilmesi ve ihracat takvimine uyulması açısından büyük katkı sağladıkları ifade edilmiştir (Firma 2). Asrın felaketi olarak adlandırılan Kahramanmaraş depremlerini

yaşayan kişilerin Mersin'deki narenciye firmalarında çalışmaya başladıktan sonra firmalarda yaşanan sorunlar yapılan mülakatlar çerçevesinde kodlanarak Şekil 4'te sunulmuştur. Bu yaşanan sorunların sırası ile "psikolojik sorunlar", "verimsizlik", "işe adapte olamama", "deneyimsizlik", "barınma ve ulaşım", "kayıt dışı çalışma" ve "uzun dönemli plan yapamama" olmak üzere 7 başlıkta toplandığı tespit edilmiştir. Travmatik bir felaket sonrası ortaya çıkması oldukça normal olan psikolojik sorunların istihdam sonrasında depremzedeler tarafından narenciye firmalarına yani işyerlerine yansıtıldığı (Firma 1) ifade edilmiştir. Buna ek olarak işin çalışma düzeni itibarı ile vardiyalı olması aileleri ile gelen kişilerin yaşanan depremin etkileri ile mücadele ederken işe adapte olma (Firma 1), iletişim ve koordinasyon konularında zorlandıkları belirtilmiştir (Firma 2). Bu durumların özellikle bazı dönemlerde firmalarda verimsizliklerin ortaya çıkmasına (Firma 1) yol açtığı gözlenmiştir.

Narenciye firmalarında yaşanan bir diğer sorun başlığının ise depremzedelerin firmalara ulaşmalarının nasıl sağlanacağı ve barınma konusunda nasıl çözüm üretileceği (Firma 2) olduğu ifade edilmiştir. Buna ek olarak deprem sonrası gelen kişilerden bazılarının narenciye sektöründe deneyimsiz olmasının da (Firma 2) narenciye firmalarının karşılaştığı sorunlar arasında olduğu ifade edilmiştir. Daha önce Şekil 3'te ifade edildiği üzere, bu iki hususta narenciye firmalarının istihdam ettikleri depremzedelere destek sağlamaya özen gösterdiği gözlenmiştir. Son olarak

ise deprem sonrası göçen kişilerin Mersin'deki narenciye firmalarında kalıcı olmama durumunun da firmalar açısından uzun vadeli plan yapmalarına engel olduğu söylenebilir. Özellikle ihracat ve gümrük işlemleri gibi alanlarda deprem bölgesinde hayatın normale dönmesi ile birlikte bu kalifiye elemanların da geri dönmek istemeleri iş yeri aidiyeti ve kalıcılık noktasında sorunların ortaya

çıkmasına neden olmuştur (Firma 3). Mersin'de kalmak isteyenlerin genellikle işveren pozisyonunda olan ve deprem sonrası işyerini taşımak ya da iş yeri kiralamak durumunda kalan kişilerden oluştuğu belirtilmiştir. Bu noktada Hatay'daki deposunu Mersin'e taşıyıp faaliyetlerine devam eden firmaya karşılıksız destek olunduğu (Firma 3) yapılan mülakatta ifade edilmiştir.

Şekil 4. Deprem Sonrası İstihdam Edilen Depremzedeler Özelinde Yaşanan Sorunlar
Figure 4. Problems Experienced by Earthquake Victims Employed After the Earthquake

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremleri sonrasında Mersin'e gelen göçün narenciye ihracatı yapan firmalar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle elde edilen veriler MAXQDA yazılımı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarının geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanabilmesi için kodlamalar iki uzman tarafından birlikte yapılmıştır. Araştırmanın sınırlılıklarını ise örneklemin ulaşılması oldukça zor bir örneklem olması ve sadece 3 firma ile görüşülebilmiş olması oluşturmaktadır. Dolayısı ile örneklem sayısının düşüklüğü bulguların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre yapılan işler özetlendiğinde ihracat departmanına beyaz yakalı bilgi yoğun işlerden ziyade emek yoğun mavi yakalı işlerin olduğu başlıklarda çalışıldığı görülmüştür. Emek yoğun yapılan işler paketleme, aşçılık, mühendislik, ürün ayıklama, bahçe işçiliği, sevkiyat ve sarartma olarak özetlenebilir. Doğrudan ihracata katkısı düşük olmasına rağmen ihracatın gerçekleştirilebilmesi için üretim sürecindeki önemli bir açığı kapatmışlardır. Ayrıca narenciye ihracatı yapan firmaların deprem sonrası gelen

çalışanlarına sağladıkları imkanlar incelendiğinde durumun ne kadar travmatik olduğunu işverenlerin anladığı ve bu noktada farklı başlıklarda destek olmaya çalıştıkları görülmektedir. İş yerinde çalışmaları bile başlı başına önemli olmakla birlikte ulaşım, işbaşı eğitimi, manevi destek gibi durum özelinde çözümler ürettikleri görülmektedir. Diğer yandan depremzedelerin firmalara üretim ve tedarik, maliyet avantajı, termin süresine uyum ve işgücü açığını kapatma gibi önemli destekleri olduğu görülmektedir. Öncelikle bahçe işleri gibi emek yoğun alanlarda çalışma noktasında sektörün eleman bulmada yaşadığı sorunlar depremzedelerin barınma ve iş bulma ihtiyacı ile büyük ölçüde eşleştiği görülmektedir. Ancak doğrudan ihracat ile ilgili pazarlama, müşteri bulma gibi katma değeri yüksek bilgi odaklı işleri yapan kişilerin bulunmadığı görülmektedir. Son olarak firmaların istihdam ettikleri depremzedeler konusunda karşılaştıkları sorunların başında psikolojik sorunlar doğal olarak birinci sırada yer almaktadır. Buna paralel olarak çalışma düzeni ve iletişim sorunları nedeniyle işe adapte olmada zorluklar ve buna bağlı olarak verimsizlikler olduğu görülmektedir.

Elde edilen bulgular, literatürde emek-yoğun narenciye üretiminde göçmen işgücünün belirleyici rolünü vurgulayan çalışmalarla uyumludur. ABD ve Güney Afrika bağlamında göçmenlerin işgücü piyasasındaki merkezi konumunu ve sektörün onlara bağımlılığını ortaya koyan Luckstead ve Devadoss (2021), Mather (2000), Mines ve Anzaldua (1982) ile Maisiri (2020) ile paralel biçimde, bu araştırma da bahçe ve fabrika içi operasyonlarda göçün işgücü açığını kapatarak iş sürekliliğini desteklediğini göstermektedir. Üretim maliyetleri, aracılık yapıları ve geleneksel işleme/pazarlama uygulamalarının verimliliği sınırlandıran unsurlar olduğuna işaret eden çalışmalar (Alipour vd., 2013; Abobatta, 2018) ile birlikte düşünüldüğünde, bu çalışmadaki firmaların işbaşı eğitim ve iç destek mekanizmaları üzerinden operasyonel darboğazların yönetilmesini desteklediği; Telli'nin (2023) ortaya koyduğu verimlilik baskılarına kısa vadeli bir tampon etkisi ürettiği söylenebilir. Rekabet gücü literatüründe Türkiye'nin belirli narenciye ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğünü gösteren Fidan (2009), Aşık ve Ellibeş (2020) ve Özözen (2023) ile, stratejik pazar ve performans tartışmalarını öne çıkaran Kapuya vd. (2014) ve Budiarto ve Pratita (2022) tarafından yapılan araştırmalar dikkate alındığında, bu çalışmada gözlenen termin disiplini ve tedarik güvenilirliğindeki iyileşme rekabet gücünün yalnızca fiyatla değil aynı zamanda zamanında teslim ve süreç güvenilirliğiyle de ilişkili olduğu ifade edilebilir. Pakistan odaklı Haleem vd. (2005), Tahir (2014) ve Hayat vd. (2024), ihracat performansının makro belirleyicilerine (fiyat, mesafe, döviz kuru, nüfus, gelir) dikkat çekerken, bu çalışma söz konusu performansın mikro-operasyonel ayağında göçün işlevsel rolünü ortaya koyarak mevcut çerçeveyi tamamlamaktadır. Bu yönleriyle çalışma, afet kaynaklı iç göçün firma düzeyi operasyonlara etkisini birincil verilerle görünür kılarak literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sunmaktadır. Araştırma kapsamında niş bir örnekleme Mersin ilinde ulaşabilmek için kartopu örnekleme yöntemi ile çok fazla görüşme gerçekleştirerek zor olsa da 3 adet firmaya ulaşılabilmiştir. Sektör temsilcisi olan kuruluşların bu noktada kayıt tutmaları ya da doğrudan firmalar ile temas kurmayı kolaylaştıracak mekanizmaları hayata geçirmeleri gelecekte olumsuz durumlar karşısında proaktif olarak çözüm üretebilme noktasında faydalı olacaktır. Ancak kazanımların kalıcı rekabet gücüne dönüşebilmesi, kayıtlı ve nitelikli istihdamın kurumsallaştırılması, bilgi yoğun işler için gerekli yetkinliklerin geliştirilmesi ve afete dayanıklı sektör politikalarının hayata geçirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu çerçevede çalışma, tarım-ihracat kapsamında afete duyarlı ve sürdürülebilir bir rekabet gündemi için uygulanabilir bir yol haritası

için birincil veriler sunmaktadır. Böylece ekonomik olarak toparlanma açısından mikro ölçekte afet durumunda planlamaya da destek olabileceği öngörülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda depremin farklı sektörlerde yarattığı etkilerin daha geniş örneklemlerde nitel ve nicel yöntemler kullanılarak bölgesel ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapılması önerilmektedir. Böylece, Türkiye'nin önemli bir ihrac kalemi olan yaş meyve sebze gibi bir sektörün üretici, çalışan ve dış ticaret gibi farklı alanlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A programı kapsamında 1919B012337991 numaralı "6 Şubat 2023 Depremleri Sonrası Yaşanan Göçün Mersin Bölgesindeki Narenciye İhracatı Yapan Firmalara Etkileri" başlığı ile desteklenmiş olup katkılarından dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

Kaynaklar

Abobatta WF, 2018. Challenges for citrus production in Egypt. *Acta Scientific Agriculture* 2(8): 40-41.

Ahmad B, Mehdi M, Ghafoor A, Anwar H, 2018. Value Chain Assessment and Measuring Export Determinants Of Citrus Fruits In Pakistan: An Analysis Of Primary Data. *Pakistan Journal of Agricultural Sciences* 55(3): 685-692.

AKİB, 2025a. 2023/2024 Ocak-Aralık Dönemi Yaş Meyve Sebze Sektörü Türkiye Geneli Değerlendirme Raporu. Erişim Tarihi: 08.08.2025. <https://www.akib.org.tr/files/documents/2025/Bilgi%20Merkezi/Ocak-Aralık%202024%20YMS%20%20C4%B0hracat%20De%20Ferlendirme%20Raporu%20%20Copy%201.pdf>

AKİB, 2025b. Firma Arama. Erişim Tarihi: 13.06.2025. https://www.akib.org.tr/tr/exporters.html?Gtip=&SearchText=&ProductGrup=&g1=&g2=&CountryId=&Sirkod=305&CityId=&Page=1&Sort=%7B%22_id.FRMUNVAN%22%3A1%7D

Alipour H, HoseinBeyki A, Jahed M, Rahnama H, Sharifnia M, 2013. A review on citrus production and export marketing strategies in Mazandaran province, Iran. *Middle-East of Scientific Research* 14(10): 1375-1380.

Aslan H, Zereyak E, Rad ST, 2020. Modelling Of Citrus Production and Export Process: Eastern Mediterranean Region of Turkey. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 1(48): 169-187.

- Aşık B, Ellibeş E, 2020. Türkiye ve AB Üye Ülkeleri Arasında Narenciye Sektörünün Rekabet Analizi. *Journal of Statistics and Applied Sciences* 1(1): 11-22.
- Aygün İ, Çakmak B, Alayunt FN, 2018. Narenciye Hasadının Ergonomik Açından İncelenmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi* 6: 312-318
- Budiarto R, Pratita D, 2022. Citrus export performances of Southeast Asian Countries: A comparative analysis. *Teknotan* 16: 7-12.
- Ege İ, Caba N, 2018. Narenciye İhracatı Performansının Tarımsal Finansman Açısından İncelenmesi: Erdemli Örneği. *International Journal of Arts and Social Studies* 1(1): 43-31.
- Fidan H, 2009. Comparison of citrus sector competitiveness between Turkey and EU-15 member countries. *HortScience* 44(1): 89-93.
- Goodell LS, Stage VC, Cooke NK, 2016. Practical Qualitative Research Strategies: Training Interviewers and Coders. *Journal of Nutrition Education and Behavior* 48(8): 578-585. <https://doi.org/10.1016/j.jneb.2016.06.001>
- Gökçe O, 2006. İçerik Analizi (Kuramsal ve Pratik Bilgiler). Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Guest G, Namey E, Chen M, 2020. A Simple Method to Assess and Report Thematic Saturation in Qualitative Research. *PLOS ONE* 15(5): e0232076. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0232076>
- Gültekin U, Uysal O, Subaşı OS, Kafa G, Aras Y, Budak DB, 2022. Evaluation of Structure of Citrus Export and The Effects of Supports on International Competitiveness in Turkey. *Erwerbs-Obstbau* 64(3): 491-497.
- Gümüş S, 1991. Narenciye Ürünlerinin Dış Pazarlamasında Tanıtım Sorunları. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 248s, İstanbul.
- Haleem U, Mushtaq K, Abbas A, Sheikh AD, Farooq U, 2005. Estimation of Export Supply Function for Citrus Fruit in Pakistan. *The Pakistan Development Review* 44: 4 Part II (Winter), 659-672.
- Hayat N, Naeem M, Mustafa G, Alhafi Alotaibi B, Traore A, Anwar A, 2024. Competitiveness of Citrus Export and Its Determinants: A Two-Way Fixed Effect Panel Data Model Approach. *Frontiers in Nutrition* 11: 1414478. doi: 10.3389/fnut.2024.1414478
- Kahveci A, Okutmuş E, 2017. A Qualitative Research on Medical Tourism Potential of Alanya/Turkey in the Concept of International Service Trade. *Economic Themes* 55(3): 437-450.
- Kapuya T, Chinembiri EK, Kalaba MW, 2014. Identifying Strategic Markets For South Africa's Citrus Exports. *Agrekon* 53(1): 124-158.
- Luckstead J, Devadoss S, 2021. Trends and issues facing the US citrus industry. *Choices*, 36(2): 1-10.
- Mahmood MA, Sheikh AD, 2006. Citrus export system in Pakistan. *Journal of Agricultural Research (JAR)* 44(3): 229-238.
- Maisiri BJ, 2020. "Willing Victims": A Study of Zimbabwean Migrant Workers in The Citrus Industry of The Sundays River Valley, EASTERN CAPE. Rhodes University, Master Thesis, 107s, Eastern Cape, South Africa.
- Mather C, 2000. Foreign Migrants in Export Agriculture: Mozambican Labour in the Mpumalanga lowveld, South Africa. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 91(4): 426-436.
- Mines R, Anzaldúa R, 1982. New Migrants vs. Old Migrants: Alternative Labor Market Structures in the California Citrus Industry. Monograph No 9. Center for United States-Mexican Studies, University of California, San Diego. Erişim Tarihi: 03.09.2025 <https://escholarship.org/content/qt7f47m6wf/qt7f47m6wf.pdf>
- Özözen S, 2023. Türkiye'nin Narenciye Sektöründe Karşılaştırmalı Rekabet Gücü. *Yönetim Bilimleri Dergisi* 21(Cumhuriyetin 100. Yılı Özel Sayısı): 944-967.
- Rahimi S, Khatooni M, 2024. Saturation in Qualitative Research: An Evolutionary Concept Analysis. *International Journal of Nursing Studies Advances* 6: 100174. <https://doi.org/10.1016/j.ijnsa.2024.100174>
- Tahir A, 2014. Forecasting Citrus Exports In Pakistan. *Pakistan Journal of Agricultural Research* 27(1): 64-69.
- TBMM, 2023. Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin Sonuçlarının Tüm Yönleriyle Araştırılması, Depreme Dirençli Yapı Stokunun Oluşturulması ve Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Etkinliğinin Artırılması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Erişim Tarihi: 08.08.2025. <https://downloads.ctfassets.net/dq9b2d58kdrp/11>

[sNnDpzg2mqZAmTMannUH/2ce5b-a429dda2c2f2f3bcccea2e83292/Deprem Ara t r m a Komisyon Raporu 2023.pdf](https://snn.dpzg2mqz.amtmann.uh/2ce5b-a429dda2c2f2f3bcccea2e83292/Deprem_Ara_t_r_m_a_Komisyon_Raporu_2023.pdf)

Telli R, 2023. Ekonomik Gelişme Sürecinde Narenciye İhracatı Toplam Faktör Verimliliğinin Değişim Analizi. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR) 10(100): 2870-2884.

Yıldırım A, Şimşek H, 2006. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayınevi, Ankara.

Zan Sancak A, Aygören E, 2010. Turunçgiller Durum ve Tahmin: 2010/2011, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü. Erişim Tarihi: 08.08.2025. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/Yay%C4%B1n%20Ar%C5%9Fivi/2006-2011%20Yay%C4%B1n%20Ar%C5%9Fivi/Yay%C4%B1nNo183.pdf>.

